Namn och samhälle 17

NAMN OCH RUNOR

Uppsalastudier i onomastik och runologi till

LENNART ELMEVIK

på 70-årsdagen 2 februari 2006

Redigerade av
Lena Peterson, Svante Strandberg och Henrik Williams

With English summaries

Uppsala universitet
Uppsala 2006

Runinskriften från Fælleseje: en urnordisk annons eller ett personnamn?

Av Henrik Williams

Ingen vet bestämt hur många inskrifter det finns med de äldre runorna. Osäkerheten beror på att det är svårt att dra gränser mellan genuina runinskrifter och ristningar med runlika tecken – möjliga förfalskningar spelar också en viss roll – samt på att ingen riktigt modern korpusutgåva har publicerats. Lyckligtvis flyter det in en liten men stadig ström nyfunna runinskrifter. Men en sak är i alla fall säker: Det finns så få runristningar från tiden före år 800 att varje ny behandling av en inskrift eller del av en inskrift har en förhållandevis stor betydelse.

När Wolfgang Krause publicerade sin bok Die Runeninschriften im älteren Futhark 1966, under medverkan av arkeologen Herbert Jankuhn, uppfördes sammanlagt 167 nummer i dess textdel, omfattande nord-, öst- och sydgermanska inskrifter. Anglo-frisiska inskrifter uteslöts och har ännu inte publicerats i någon korpusedition. De 167 numren motsvarar fler inskrifter än så. Dels beror detta på att brakteatinskrifter från samma stamp förs upp under ett nummer, dels på att några inskrifter kort omnämns utan egna nummer. I vissa fall beror det senare på att inskrifterna inte säkert anses vara med runor, men i något fall beror det på att en inskrift kommit till Krauses kännedom sent.

Ett exempel på detta utgörs av en runskrift på ett föremål av renhorn som hittades 1943 av Aage Jørgensen från Øster Ulslev som lösfynd i en »tørveæltemaskine» vid torvtäkt i en mosse vid gården Fælleseje,[1] Slemminge sn, Maribo amt på Lolland (Snedker 1963 s. 24; Norling-Christensen ms b).[2] Enligt uppgift (sist a.st.) gjordes fyndet när Jørgensen

> saa den dukke frem i Tørveæltemaskinen, og den var hel, da han saa den første Gang, og han iagttog, at Ægpartiet var symmetrisk. Det lykkedes ham

[1] »Fælleseje er navnet på en nyere gård (registreret fra omkring 1890), allersydligst i Slemminge sn, Musse hd» (benäget meddelande av Michael Lerche Nielsen, Köpenhamn, i e-brev till författaren 30 januari 2002).

[2] Jag beskriver föremålets fyndhistoria tämligen utförligt eftersom den återfinns i mindre lättåtkomliga källor. I samband därmed vill jag varmt tacka Marie Stoklund, Köpenhamn, för hennes vänliga hjälpsamhet med att ställa ett stort och värdefullt källmaterial till mitt förfogande.

> ikke første Gang at faa fat i den, da han maatte passe paa ikke at faa Armen i Maskineriet, men anden Gang, han saa den, naaede han at snuppe den, men da var Halvdelen af Ægpartiet borte.

Föremålet förvarades av upphittaren som med bläck antecknade fyndåret därpå (a.st.). I november 1962 skänkte han det till Lolland-Falsters Stiftsmuseum, förmedlat genom skolinspektör V. Looft (Snedker 1963 s. 24, Norling-Christensen ms a). Den 20/11 samma år uppmärksammade Hans Norling-Christensen från Nationalmuseet inskriften vid ett besök (sist a.st.) och Fællesejeföremålet sändes därefter in för undersökning till Köpenhamn, först till Zoologiska museet för materialbestämning, därefter till Nationalmuseet där både Erik Moltke och Anders Bæksted studerade runristningen i början av december 1962 (Norling-Christensen ms c).

Fællesejeinskriften nämndes först i tryck av Kjeld Snedker (1963) och Else Ebel (1963) och därefter av Erik Moltke (1965). Krause (1966 s. 89) behandlar inskriften på 12 rader i form av en anmärkning efter tre andra hornföremål, vilka alla anses vara köttskrapor.[3]

För att undvika förvirring måste det klargöras att fyndet från Fælleseje i tidigare litteratur har benämnts »Slemminge» eller »Slemmingeskrapan» och dylikt, vilket dock är missvisande av två skäl. För det första bör runföremål ges namn efter sin fyndplats eller närmaste namngivna ställe. För det andra verkar det som om föremålet från Fælleseje inte alls är en skrapa avsedd för beredning av djurhudar, en s.k. köttskrapa (da. *skindskraber*, *kødkniv*, eng. *hide-scraper*, ty. *Schrapmesser*). Jørgen Ilkjær (1993 s. 282) har föreslagit att de runristade »köttskraporna» istället utgör redskap för vävning och Elmar Seebold (2003) är inne på en liknande tankegång. Det är naturligtvis viktigt att avgöra vilken sorts föremål Fællesejefyndet utgör, och arkeologerna kommer förhoppningsvis fram till ett säkert resultat så småningom, men för min studie är detta inte avgörande, och jag har som synes av uppsatsens rubrik undvikit att ta ställning i frågan. Därför kommer jag fortsättningsvis att tala om »Fællesejefyndet», »runföremålet från Fælleseje» och dylikt.

Själva Fællesejeföremålet är 20–21 cm långt och de fem skrivtecknen nära änden av dess ornamenterade skaft är 0,7–1,0 cm höga och tydligt ristade med något skarpt föremål. Vid en undersökning i augusti 1993 på Nationalmuseet i Köpenhamn, där föremålet förvaras, kunde jag konstatera att det

[3] Orsaken till att Krause inte ger inskriften en utförligare behandling kan möjligen sökas i en formulering i hans brev med anledning av runfyndet (Krause ms): »Es ist selbstverständlich, dass ich keine Veröffentlichung davon [= ett foto av inskriften] vornehmen werde, bevor Sie [= Erik Moltke] oder einer Ihrer Kollegen eine Publikation vorgelegt hat.» Eftersom Fællesejeinskriften aldrig kom att publiceras ordentligt kan Krause ha känt sig förhindrad att ta upp den under eget nummer i sin korpusutgåva (1966).

Fig. 1. Detalj av runföremålet från Fælleseje. (Ur Moltke 1985 s. 93.)

inte råder ringaste tvivel om läsningen av inskriften som ᚠᛁᛏᚱᛜ (fig. 1) och att reproduktioner gör den full rättvisa (se t.ex. Moltke 1985 s. 92 f.). Som man omedelbart ser bereder inte tydningen av de fyra första runorna några som helst bekymmer; däremot är det sista tecknet problematiskt.

Föremålets datering, vilken självklart utgör en bakre tidsgräns för inskriftens, är långt ifrån säker. Därtill bidrar ambivalensen inför vad det är för artefakt vi har att göra med, men också att inskriften inte innehåller några runformer av den typ som många runologer anser vara »diagnostiska».

Else Ebel (1963 s. 97) anser utan närmare motivering att föremålet/inskriften »in die Zeit um 500 datiert wird». Hon anger ingen källa för sin kännedom om Fællesejefyndet annat än att tala om »die kürzlich entdeckte und noch nicht publizierte Inschrift»; möjligen går hennes uppgifter tillbaka på en korrespondens mellan Erik Moltke (ms) och Wolfgang Krause (ms) från våren 1963, men däri förekommer ingen datering.

Snedker (1963 s. 24) upplyser oss om att »det anføres, at typen med skaft kan dateres til [...] tiden omkring 400 efter Kr.».

Moltke (1965 s. 12) ger dateringen »omkring år 400» men Krause (1966 s. 89) ger inget dateringsförslag alls. Ser man på de tre andra runristade liknande föremålen i hans material, »Knochen», alla norska, dateras Fløksand med inskriften **linalaukaz̨f** utan närmare motivering till 350 (s. 86), Gjersvik med sitt svårbegripliga **d-**[**-**]**fioþillllllll** på arkeologiska grunder till mitten av 400-talet (s. 87) och Nedre Hov med ristningen **ekad-...** till 300-talets första hälft på grund av **e**-runans form (s. 88, 314).

Ottar Grønvik (1985 s. 177) menar att »[a]rchäologisch kann das Schrapmesser nicht sicher datiert werden; aus sprachlichen Gründen ist es jedoch klar, daß die Inschrift jünger ist als die Apokope um 500».

Michael Barnes (1984) anger dateringen som »uncertain» (s. 70) och »indeterminable» (s. 74). Marie Stoklund (1985 s. 17) anser att fyndet »ikke kan dateres arkæologisk» och menar väl därmed att det som lösfynd inte har någon kontext.

Bland tolkningarna av Fællesejeinskriften förefaller bara en ha lanserats med något större anspråk på allvar, säkerligen på grund av inskriftens avslutande, svårtolkade skrivtecken. Redan kort efter ristningens upptäckt identifierade Ebel (1963 s. 97), med reservation för läsningens riktighet och inskriftens äkthet, texten som innehållande en motsvarighet till fisl. *vitring* f. 'Bekanntmachung', känt från vikingatida runstenar (i ett fall tidigmedeltida). Ordet *vitring* förekommer i t.ex. Sm 60: *Sveinn* (el. *Steinn*) *ok Starki gerðu kuml þessi eptir Guðmund, foður sinn, vitring þessa á vegamóti* samt i ytterligare fyra inskrifter (Sm 45, U 345, DR 212,[4] DR 229). I de svenska inskrifterna översätts det med 'kungörelse, tillkännagivande' och i de danska med 'mindeskrift'. Krause (ms) är inne på samma tankegång som Ebel och likaså Moltke (1965 s. 12). Krause (1966 s. 89) anger den ursprungliga betydelsen som 'Kundgabe', men påpekar också: »Was dieses Wort auf einem Schrapmesser bedeutet, ist unklar.»

Krauses antydda reservation avspeglas starkare av Moltke (1976 s. 78) som har återkommit till inskriften och inte längre kritiklöst anammar tolkningen *vitring*. Han erinrar (a.st.) om »den vanskelighed, at dette urnordiske ord savner en kasusendelse». Hans lösning är: »Der synes derfor ikke at være anden udvej end at antage, at [...] ng-runen [kan] stå for sit navn, ingwaR, altså witring(w)aR der da enten må være navnet på skraberen [...] eller navnet på dens ejermand.» Det är osäkert vad Moltke menar sig vinna med sin nya tydning; den löser i alla fall inte problemet med den saknade kasusändelsen eftersom *vitring* inte är en *-a*-stam. Möjligen hade han andra alternativ i tankarna. Att Moltkes egen läsning och tolkning framförs på mindre än fullt allvar, trots formuleringen »ikke at være anden udvej», antyds nämligen av att han omedelbart fortsätter med ett radikalt avvikande förslag: »En anden mulighed – men er den sandsynlig? – skulle være, at ng-runen var en misforståelse for o-runen, i hvilket tilfælde der ville fremkomme et hunkønsnavn.»[5]

[4] Här dock *vitrind*, om vilken sidoform se DR sp. 738.

[5] Moltkes resonemang uttrycks något annorlunda i den engelska översättningen av hans bok (1985 s. 94). Han har här dels direkt efter sitt inledande tolkningsförslag en referens till de danska *vitring*-inskrifterna, dels en något annorlunda formulering i den avslutande bisatsen: »and in that case we don't know if it is a feminine or a masculine name, witro(!)». Vad utropstecknet har för funktion är osäkert.

Barnes (1984 s. 73 f.) verkar ansluta sig till tolkningen *vitring*, om än med reservationer.

Grønvik (1985 s. 177 not 12) avvisar Moltkes tolkning *witring(w)aR* som »[v]erfehlt» utan närmare skäl, men det räcker med att påpeka att denna Moltkes »lösning» dels förutsätter en unik säranvändning av en begreppsruna, dels lämnar oss med ett högst suspekt namn. (Enligt Moltke, se citat ovan, handlar det om ett namn för föremålet eller på dess ägare; endast det senare skulle väl vara rimligt.)

Grønvik (1985 s. 176 f.) stöder istället tolkningen *vitring*, »eine nicht sehr alte Ableitung zum Verb *vitra* 'wissen lassen, bekanntmachen – offenbaren' und bedeutet wohl in den Runeninschriften 'Kundgabe, Bekanntmachung (auf die Inschrift bezogen)', in religiösem Kontext 'Offenbarung'». Han påpekar också (a.st.): »Da das Schrapmesser ein Einzelfundstück ist, können wir nicht wissen, in welchen sprachlichen und sozialen Kontext die Inschrift gehört.»

Också Odenstedt (1990 s. 115) menar att Fællesejeinskriften skall tolkas *vitring* 'announcement' men påpekar:

> Admittedly, it is difficult to see why such a word should have been inscribed on a scraper – was it copied from another inscription? Or could **witriŋ** [sic] mean 'runic legend, runes'? As pointed out by Grønvik, we do not know the social context in which Slemminge (a single find, whose date is uncertain) was inscribed, and it is therefore difficult to know what sort of legend to expect. In any case a transliteration **witri͡ŋ** seems inescapable.

Om man skall dra några slutsatser av genomgången ovan vad gäller ingrunans fonetiska och fonematiska status ligger det enligt min mening närmast till hands att anta att runan skapades eftersom det fanns ett behov att kunna beteckna ljudföljden [ŋg], vilken fonematiskt bara kan motsvara /ng/, som i sin tur lika gärna kunde betecknas med runföljden ᚾᚷ (vilket också sker). Grafen ᛜ och liknande allografer betraktas därmed (bland annat) som en bindruna med det fonematiska värdet /ing/ (så redan Antonsen 1975 s. 12). Det är naturligtvis olyckligt att ljudföljden [ŋg] med sina två element translittereras med ett element, **ŋ**, eftersom ett grafem på detta sätt får tjäna motstridiga funktioner. Något annat alternativ verkar dock inte finnas.

Men detta löser inte problemet med hur Fællesejeinskriften skall tydas.

Om det alls skall vågas påstå råda någon enighet om Fællesejeinskriftens tolkning står det klart att förslaget *vitring* är det enda som vunnit viss anslutning. Men som redan Moltke har påpekat skulle detta urnordiska ord då sakna en kasusändelse (jfr Barnes 1984 s. 73 f.). Grønviks lösning (se ovan) är att inskriften ristats efter att synkope av *-u* har genomförts efter lång stavelse.

Av ett senare arbete (Grønvik 1987 s. 183 f.) framgår att han därmed måste datera Fællesejeinskriften till tiden efter 540 för att förklara formen urn. *witring*, eftersom synkope av *-u* (< *-o* < *-ō*) efter lång stavelse enligt honom inte inträffat dessförinnan.

Eftersom Grønviks datering inte tar några arkeologiska hänsyn måste den a priori betraktas med viss skepsis, och det kan noteras att övriga dateringar är klart tidigare än hans. Dessa dateringar kan dock inte sägas bygga på så säker grund att en datering till tidigast mitten av 500-talet kategoriskt kan avvisas. Det är dessutom inte givet att man skall anse sig bunden av Grønviks periodindelning av senunordiska språkstadier, vilket skulle öppna för en tidigare datering av Fællesejeinskriften.

En långt viktigare invändning mot tolkningsförslaget *vitring* bygger på semantiska argument. Trots Grønviks (1985 s. 177) försäkran om att »[w]ir haben jedoch keinen Grund daran zu zweifeln, daß hier das bekannte Wort *vitring* vorliegt» är detta ord, som flera forskare har noterat,[6] knappast något man förväntar sig som självständig text. Det är också något förvånande att ingen har påpekat det problematiska i att utan vidare anföra ett lösryckt ord ur de formelbundna texterna på vikingatida minnesmonument som parallell till inskriften på ett halvt årtusende äldre bruksföremål.

Endast Odenstedt (1990 s. 115) har gjort något egentligt försök att sätta *vitring* i ett sammanhang med sin undran om ordet kan betyda 'runinskrift, runor', men först efter att han till synes uppgivet berört möjligheten av att inskriften kopierats från en annan runristning.

Som Grønvik har påpekat känner vi inte till inskriftens språkliga och sociala kontext. Men det betyder inte att den kan tolkas isolerat. Alla texter står nämligen i en relation inte bara till samhället i allmänhet och en viss situation i synnerhet, utan också till alla andra texter genererade under liknande omständigheter och i samma genre.

Detta innebär konkret att en tolkning av Fællesejeinskriften måste utgå från vad vi har anledning att förvänta oss att finna i en text av detta slag. Friheten vid tolkningen av de äldsta runinskrifterna har under runologins historia tyvärr visat sig vara nästan obegränsad, och det är därför av största vikt att tillämpa en konsekvent analys vid behandlingen av olika tolkningsförslag. I annat sammanhang har jag påpekat (Lundeby & Williams 1992 s. 19): »Eftersom vi vet förhållandevis litet om språket och innehållet i de äldsta runinskrifterna, så är en tolkning [...] som ansluter till andra inskrifters mönster metodiskt att föredra framför en tolkning som inte gör det.»

Det framgår omedelbart att en tolkning av Fællesejeinskriften som innehållande en urnordisk motsvarighet till runöstnordiskans och fornisländskans *vitring* f. bryter starkt mot mönstret för övriga texter med de äldre runorna. För det första visar en semantisk analys det osannolika i att återfinna ett ord som i första hand bör översättas 'kungörelse'. Detta är ett begrepp som med nödvändighet föranleder frågan: »kungörelse av vad?». Med en modern liknelse skulle en tolkning av inskriften såsom innehållande ett okvalificerat uttryck 'kungörelse' motsvara en annons med enda texten »Annons», en dikt med innehållet »Dikt» eller en text som bara säger »Meddelande». Att en runtext med så abstrakt innehåll skulle vara autoreferentiell saknar relevanta paralleller och är enligt min mening otänkbart. Därmed vill jag också avvisa Odenstedts försiktiga förslag att tolka *vitring* som 'runor, runinskrift'.

Inte ens om man förutsätter att *vitring* i föreliggande sammanhang betyder 'uppenbarelse' blir tolkningen mer övertygande. Visst kunde man tänka sig att runfyndet från Fælleseje utgör ett mossoffer, även om föremålet oavsett sin användning verkar föga lämpligt som sådant, men en text betydande 'uppenbarelse' verkar illa vald även för ett sådant syfte.

Det finns anledning att kort diskutera vilken typ av inskrift vi kan tänkas ha att göra med på Fællesejeföremålet. Att en runristning i något avseende refererar till det föremål den förekommer på är bevisat. Det gäller då ett slags etikettering; föremålet självt benämns. Företeelsen är ganska vanlig; några nordiska exempel utgörs av *prægill* 'plägel, (hö)slaga' på en medeltida slagval från Lödöse (Svärdström 1972 s. 94), *teglsten* på en tegelsten från Nørre Løgum kyrka på Sønderjylland (Moltke 1985 s. 449) och *kamb* på Elisenhofkammen från 800-talet (a.a. s. 185). Jag har här valt att illustrera med ettordstexter. Men de allra flesta inskrifter av den diskuterade typen är medeltida och några riktigt parallella belägg i de äldsta runtexterna är svårt att hitta (jfr också Page 1999 s. 168 f.).

Studerar man någorlunda säkert tolkade ettordsinskrifter med de äldre runorna finner man att förutom på brakteater förekommer nästan uteslutande personnamn.[7] I några fall har inskrifter på lansspetsar tolkats som innehållande vapnets namn; det gäller exempelvis Dahmsdorf, Øvre Stabu och Kowel, men de kan naturligtvis också tänkas avse vapensmedens eller ägarens namn (jfr Stoklund 1985 s. 14 f.). Endast på Elgesemstenen förekommer en ettordsin-

[6] Jfr Krauses »unklar» (1966 s. 89), Barnes »difficulty» (1984 s. 73) och Odenstedts »difficult to see» (1990 s. 115).

[7] Beuchtespännet, Himlingøjespännena, (Værløsespännet,) Vimosekammen, Illerupsköldhandtaget av silver 2 och det av brons, Illeruplansspetsarna, Stråtupringen, Svarteborgmedaljongen, (Førdesänket,) Himmelstalandhällen, Vångastenen, Vatnstenen, Saudestenen, Bellandstenen, Skärkindstenen, Møgedalstenen, Tanemstenen, Sundestenen, Tørvikastenen, Eidsvågstenen, Tveitostenen.

Sammanställningen utifrån Samnordisk runtextdatabas (versionen 19 maj 2000) gör inte gällande att tolkningarna är oproblematiska utan att dessa inskrifter med stor sannolikhet innehåller personnamn, i ett par mindre säkra fall markerade med parentes.

skrift av annat slag: *alu*. Denna senare typ av inskrift är vanlig på brakteater och gör intryck av att utgöra »formelord» med osäker, möjligen kultisk innebörd (se Lundeby & Williams 1992 s. 21 f.). Ett antaget **witring* ansluter inte särskilt väl i betydelse till denna senare grupp ord. En teoretisk möjlighet föreligger emellertid om man jämför med formelordet *laþu*, fvn. *lyð*, med sitt mer abstrakta betydelseinnehåll 'inbjudan', och påminner om att Fløksandskrapan som också är ett redskap av horn bär en text bestående av två formelord, *tina laukaR* (jfr Seebold 2003 s. 808 ff. för ett mindre sannolikt tolkningsalternativ). I detta senare fall finns dock en anknytning till fruktbarhetskult (Krause 1966 s. 85 f.), vilket synes passa en köttskrapa (om det nu är fråga om en dylik, jfr ovan) bättre än ett så abstrakt och »högstämt» budskap som 'kungörelse, uppenbarelse'. Det är också svårt att i anslutning till lansspetsinskrifterna tolka **witring* som ett namn på Fællesejefyndet eller ett ord för det slags föremål det rör sig om, trots att Moltke (se ovan) verkar anse detta vara möjligt. Rimligen har vi därför att göra med ett personnamn, säkerligen syftande på Fællesejeföremålets ägare eller tillverkare eller möjligen på ristaren av dess inskrift. (Alla dessa funktioner kan naturligtvis ha fyllts av en och samma person.)

Med tanke på att namntolkningsalternativet ligger så nära är det mycket förvånande att ingen utom Moltke har prövat tanken att Fællesejeinskriften innehåller ett personnamn. Detta beror rimligen på att ingen onomastisk motsvarighet till ett **witring* veterligen står att finna. Det fvn. appellativet *vitring* f. är avlett av verbet *vitra* 'kungöra' och har som ovan nämnts en betydelse som inte kan komma ifråga som textuellt innehåll, det gäller också i onomastisk användning. (Det maskulina *vitringr* m. har betydelsen 'klok människa'. Ordet har inte belagts som vare sig huvudnamn eller binamn, men kan naturligtvis ha blivit brukat för ett sådant syfte ändå. Vi har dock inte med en maskulin form att göra.)

En läsning **witriŋ** *Witring* f. ger upphov till onomastiska problem. Att en sådan läsning ger vissa morfologiska svårigheter har redan påpekats ovan, eftersom den förväntade formen av ordet fvn. *vitring* vore **witringu* (eller *-o*, *-ō*), jfr Tanemstenens **mairliŋu** *Mārilingu*, daterad till ca 500 (Krause 1966 nr 89). Detta kronologiska motargument skall dock möjligen inte betraktas som tvingande (se ovan); en svaghet i tolkningsförslaget är det icke desto mindre.

Det kan vara av intresse att försöka spåra hur tolkningen *witring* uppstod. Else Ebels avhandling (1963) behandlade själva runristningsteknikens terminologi; hon undersökte de olika orden för att rista, resa och råda inskrifter samt de objekt de aktuella verben refererar till. De fåtaliga exemplen på *vitring* (s. 79) kompletterades tydligen i sista stund med ett urnordiskt exempel, även om Ebel reserverar sig för läsningens riktighet, vilket nämnts ovan. Denna reservation verkar ha fått mindre uppmärksamhet än hennes tolkningsförslag, eller rättare sagt ordidentifikation. Det är tveksamt om någon annan än Ebel (och/eller Krause, ms) omedelbart antagit ett samband mellan Fællesejeinskriften och det från vikingatid och senare kända *vitring*.

Svårigheten att förena en läsning **witriŋ** med någon sannolik tolkning föranleder en granskning av den gällande läsningen för att se om andra alternativ föreligger. Den avslutande grafen i Fællesejeinskriften måste tas upp till förnyad prövning. Redan Krause (ms) inser att dess form är anmärkningsvärd eftersom »der Stab in diesem Fall nicht, wie sonst, schon von der oberen Spitze des Kopfes hindurch nach unten geht, sondern erst an der unteren Spitze ansetzt». Att det rör sig om en ingruna betvivlar han dock inte. I sin korpusutgåva skriver han (1966 s. 89): »Beachte die sonst nicht bezeugte Form der *Ing*-Rune.»

Det faktum att »lanternrunan» i Fællesejeinskriften är unik borde kanske ha manat runologerna till större försiktighet vid identifikationen. Men när runfyndet gjordes fanns det egentligen inga andra realistiska läsningsalternativ. Sedan 1960-talet har dock nyfynd förändrat bilden radikalt och vi har numera en hel liten samling av lanternrunor. En riktigare läsningsmetod måste vara att förutsättningslöst pröva till vilket grafem ᛜ-grafen lättast kan anslutas. Som Michael Barnes (1984 s. 74) så insiktsfullt uttrycker det: »Our error lies in jumping to the conclusion [...] that ᛏ and ᛃ represent /ing/ or /ng/ wherever they occur.»

Flera forskare har tidigare samlat det relevanta materialet, utförligast är Odenstedt (1990 s. 103–118), men beaktas bör också en sammanställning av Elisabeth Svärdström (i Vg s. XX f.). Det gäller dels de fall där ingrunan har formen ᛜ, ᛝ, ᛟ, dels dem där den ingår i en bindruna med formerna ᛃ och ᛏ. I det senare fallet sammanfaller graftypen med den som representeras av **þ** resp. **w** i de kända Illerupfynden. Att identifiera ᛜ i Fællesejeinskriften med den sistnämnda av dessa grafer är dock ogörligt, eftersom **w** i samma text – som Marie Stoklund (1985 s. 17) redan konstaterat – bevisligen skrivs på annat sätt, ᚹ, och en läsning **witrw** inte ger någon mening.

När sökandet efter en självklar parallell i det urnordiska runmaterialet inte givit något resultat återstår en mer metodisk angreppsvinkel. Grafen ᛜ bör såsom varande unik analyseras grafematiskt, vilket ingen tidigare forskare försökt. Odenstedt (1993 s. 10) underkänner visserligen fullständigt grafematiska metoders värde inom runologin,[8] men jag ser grafematisk teori som ett väl-

[8] Att identifiera ett rungrafems distinktiva drag är enligt Odenstedt (a.st.) jämförligt med »'analysing' a cup as '1 bowl + 1 ear' or a toothbrush as '1 handle + many hairs'».

kommet stöd i en diskussion präglad av vaga tyckanden. Man må förhålla sig kritisk till tidigare rungrafematiska analyser,[9] men kritikerna har än så länge varit mindre ambitiösa än proponenterna.[10] Alla försök till ökad vetenskaplighet inom runologin bör välkomnas (se Barnes 1994), inte minst för att man lättare kan kritisera den som redogör för sina teoretiska utgångspunkter.

Detta är dock inte platsen för en grafematisk diskussion av den äldre runraden. Jag nöjer mig med att utgå från den senaste framställningen av runornas grafematiska uppbyggnad (Antonsen 1979). Antonsen har inte analyserat några lanternrunor, men i hans system (fig. 2) skulle t.ex. ᛏ rimligen ses som en allograf till ᚹ, med den betydelselösa variationen att fickan (*pocket*) är dubbelsidig (jfr a.a. s. 289 f.). En graf ᛜ skulle troligen däremot ses som bestående av en ficka och en kvist (*branch*). Inget rungrafem har denna uppbyggnad; ᚹ, ᚻ, och ᛒ har fickor men också huvudstav (*staff*) och kan inte heller i fallet ᚹᛁᛏᚱᛜ komma ifråga av fonotaktiska skäl. De enda övriga runorna med ficka är ᛟ och ᛜ, av vilka den förra har två kvistar och den senare ingen. Att ᛜ inte skall identifieras med (enbart) ᛜ är uppenbart eftersom detta senare grafem saknar elementet [+kvist]. Däremot kan ᛜ möjligen vara en allograf av ᛟ. För hypotesen talar att egenskapen [2 kvistar] är redundant vad beträffar det senare grafemet, eftersom detta inte utgör en distinktiv kontrast gentemot något annat grafem (med *[1 kvist]), men att samtliga grafematiska drag hos ᛟ ändå är representerade i ᛜ. Det är också värt att notera att fickan på Fællesejeinskriftens slutruna är av betydande storlek proportionellt. Drygt 2/3 av grafens totala höjd utgörs av fickan; i de fall där en liknande graf representerar **ŋ** är fickan betydligt mindre.

Intressant nog har »laternrunor» redan tidigare tentativt identifierats med ᛟ; Moltke (se ovan) nämnde ju möjligheten av »at ng-runen var en misförståelse for o-runen» (se också Stoklund 1985 s. 17). Frågan är om det i det övriga runmaterialet finns annat än grafemteoretiskt stöd för en sådan gissning och vad en läsning **witro** skulle kunna leda till för tolkning.

Som jag har konstaterat tidigare kan alla lanternrunor i det urnordiska runmaterialet tolkas som representerande antingen **i͡ŋ**, **þ** eller **w**. Men den fornengelska runepigrafiken uppvisar åtminstone ett par fall av allografen ᛏ. Det ena exemplet återfinns på det kända Thamessvärdet från 900-talet (Page 1999 s. 80) och det andra på ett ben hittat i London som möjligen stammar

[9] Se för de äldre runorna Antonsen 1975 s. 6–10, Antonsen 1979, och för normalrunor Santesson 1989 s. 13–21, kortvistrunor Loman 1965, stavlösa runor Peterson 1994 samt för norska medeltida runor senast Spurkland 1991 s. 53–88 och Dyvik 1996 s. 7–14.

[10] James Knirk (1977) avsätter i sin övrigt så penetrerande recension av Antonsens bok relativt litet utrymme för en kritik av dennes rungrafematiska analys. Han ägnar sig där (s. 178 f.) främst åt att kritisera Antonsens definition av faktorn [bottom], eftersom den illa beskriver vissa av de runor som utmärks av detta drag.

		ᛘ	ᛗ	ᛖ	ᚺ	ᛏ	ᛉ	ᛇ	ᚫ	ᚠ	ᚹ	ᛈ	ᛚ	ᚾ	ᚢ	ᛁ	ᚹ	ᚦ	ᛒ	ᚱ	ᛃ	ᛋ	ᚲ	ᛟ	ᛜ	ᚷ
		m	**d**	**e**	**h**	**t**	**z**	**æ**	**a**	**f**	**p**	**l**	**n**	**u**	**i**	**w**	**þ**	**b**	**r**	**j**	**s**	**k**	**o**	**ŋ**	**g**
[staff]		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+						
[staff]		+	+	+	+																					
[branch]		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+										+		+
[branch]		+	+			+	+	+	+	+	+													+		
[pocket]																+	+	+						+		
[crook]																			+	+	+	+				
[crook]																			+	+	+					
[interrupted]																					+					
[side]						+	+	+	+	+	+															
[side]						+	+	+																		
[top]		+		+		+			+			+														
[center]					+		+			+			+													
[bottom]			+					+			+			+				+								

Fig. 2. Elmer Antonsens system för grafemanalys av de äldre runorna. (Efter Antonsen 1979 s. 290.)

från mitten av 700-talet (Page 1997). Page (1999 s. 161) ser i alla fall det senare som influerat av manuskripttraditionen, i vilken lanternrunan ofta brukas för **œ** (se Derolez 1954 bl.a. s. 9, 39, 46, 78, 178, 180, 188).

Förhållandet mellan den epigrafiska och den manuskriptrelaterade runtraditionen i England har diskuterats intensivt. Under de senaste årtiondena har ett par forskare trovärdigt hävdat att runanvändningen i manuskripten inte uteslutande är »antikvarisk» utan också bygger på och förmedlar en genuin tradition (se senast Derolez 1983 och Parsons 1999 s. 126–129 med litt.). Detta är inte platsen att diskutera frågan, och jag vill inte heller hävda att den fornengelska laternruneformen av **œ** nödvändigtvis behöver gå tillbaka på den samgermanska runtraditionen. Det räcker med att konstatera att om en utveckling ᛟ > ᛏ bevisligen förekommer i England så är samma utveckling tidigare i Norden också tänkbar.[11] Med stöd i grafemanalys och med vissa runologiska paralleller vill jag därför ansluta mig till Moltkes försiktigt framförda förslag och läsa Fællesejeinskriften som **witrǫ**.

Moltke kompletterar sin alternativa läsning med en inte närmare motiverad tolkning att det kan handla om ett feminint namn, senare (1985 s. 94) kompletterat med: »or a masculine name». Ett personnamn är, som jag ovan har visat, också det absolut mest sannolika innehållet för en inskrift av det aktuella slaget. Det uppstår heller inga svårigheter att föreslå ett dylikt namn. Från fornvästnordiskan känner vi ett adj. *vitr* 'klok, vis' som i svag form kunde användas som binamn; framför allt är det fråga om mansnamn, t.ex. *Ve(r)mundr hinn vitri* (den danske(!) sagokungen), jfr också det hos en fornsvensk namnbärare belagda binamnet *Vitter* i stark form (SMPs), men det förekommer också ett kvinnonamn i materialet: *Geira hin vitra* (Lind Bin. sp. 404). Den germanska bildningen **witr-* verkar för övrigt (ursprungligen) vara begränsad till Norden. Om det i Fællesejeinskriftens fall är fråga om ett kvinno- eller mansnamn är oklart, även om jag noterar att det förra inte vore oväntat på en köttskrapa eller ett vävredskap (se ovan). Namnet kan också avse en kvinnlig ristare av runinskriften (jfr Düwel 1989). Det är nämligen inte självklart vilket genus namnet har. Jag vill inte här gå in i den stora, komplicerade och viktiga diskussionen om urnordiska personnamn på *-ō* (se senast Nielsen 1998 s. 544 f. med litt. och Antonsen 2003), utan nöjer mig med att konstatera att ett personnamn *Witrō* ytterst väl ansluter till den ganska stora gruppen namn med denna ändelse och att namnet betydelsemässigt är

[11] Det förtjänar slutligen att nämnas att om runan ᛟ går tillbaka på det romerska alfabetets ⟨Q⟩ är ᛜ ett naturligt mellanstadium (Williams 1996 s. 215); både Wimmer (1877 s. 120) och Barnes (1984 s. 68) understryker likheten mellan ⟨Q⟩ och ᛜ resp. ᛏ. (Jag vill dock inte hävda att ᛜ i Fællesejeinskriften utgör en kvarleva av en tidig (hypotetisk) ᛟ-runeform, utan bara uppmärksamma utvecklingsmönstret.)

invändningsfritt: 'den kloka' eller 'den kloke'; jfr det likaledes adjektiviska namnet på Himmelstalundhällen (Krause 1966 nr 54) **brǫiduǫ** 'den breda' (en läsning som nyligen har konfirmerats genom s.k. mikrokarteringsteknik, se Swantesson 1998 s. 121 f.).

Sammanfattningsvis kan sägas att den unika grafen i Fællesejeinskriften i princip kan analyseras som en allograf av inte mindre än tre rungrafem: ᚹ, ᛏ (ᛁᛜ) eller ᛟ. Av dessa möjligheter kan den första uteslutas eftersom i samma inskrift finns normalallografen ᚹ och en läsning **witrw** inte skulle ge något underlag för en trolig tolkning. Om det finns två eller flera jämngoda läsningar av en inskrift bör den eller de som inte resulterar i en tolkningsbar runföljd stå tillbaka. Läsningen **iŋ** och dess tydningskonsekvenser har utförligt diskuterats ovan och har avvisats av tolkningsmässiga skäl. Eftersom läsningen **o** inte kan uteslutas, har jag föreslagit att Fællesejeinskriften skall läsas **witrǫ**, vilket jag tolkat som *Witrō*, ett personnnamn identiskt med det fornvästnordiska (binamnet) *vitra/vitri* 'den kloka/kloke'.

Källor och litteratur

Antonsen, Elmer, 1975: A concise grammar of the older runic inscriptions. Tübingen. (Sprachstrukturen Reihe A. Historische Sprachstrukturen 3.)

— 1979: The graphemic system of the Germanic fuþark. I: Linguistic method. Essays in honor of Herbert Penzl. Eds.: I. Rauch & G. F. Carr. The Hague. (Janua linguarum. Series maior 79.) S. 287–297.

— 2003: Where have all the women gone? I: Runica – Germanica – Mediaevalia. Hrsg. von Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 37.) S. 9–19.

Barnes, Michael, 1984: The new runic finds from Illerup and the question of the twenty-second rune. I: SaoS. S. 59–76.

— 1994: On types of argumentation in runic studies. I: Proceedings of the Third international symposium on runes and runic inscriptions. Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Ed. by James E. Knirk. Uppsala. (Runrön 9.) S. 11–29.

Derolez, René, 1954: Runica manuscripta. The English tradition. Brugge. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de wijsbegeerte en letteren 188.)

— 1983: Epigraphical versus manuscript English runes: one or two worlds? I: Academiae analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren 45: 1. S. 69–93.

Düwel, Klaus, 1989: Runenritzende Frauen. I: NoB 77. S. 47–54.

Dyvik, Helge, 1996: Terje Spurkland: *En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen.* Doktordisputas ved Universitetet i Olso 20. mars 1993. I: MM. S. 3–21.

Ebel, Else, 1963: Die Terminologie der Runentechnik. Göttingen.
Grønvik, Ottar, 1985: Über den Lautwert der Ing-Runen und die Auslassung von Vokal in den älteren Runeninschriften. I: Indogermanische Forschungen 90. S. 168–195.
— 1987: Fra Ågedal til Setre. Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre. Oslo–Bergen–Stavanger–Tromsø.
Ilkjær, Jørgen, 1993: Illerup Ådal 3. Die Gürtel: Bestandteile und Zubehör (Textband). Århus. (Jutland archaeological society publications 25: 3.)
Knirk, James, 1977: Rec. av Antonsen 1975. I: MM. S. 172–184.
Krause, Wolfgang, 1966: Die Runeninschriften im älteren Futhark 1. Text. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. Göttingen. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische klasse. 3. Folge 65.)
— ms: Brev till Erik Moltke 1963.04.03, Nationalmuseet, København.
Loman, Bengt, 1965: Rökrunorna som grafematiskt system. I: ANF 80. S. 1–60.
Lundeby, Einar & Williams, Henrik, 1992: Om Vadstenabrakteatens **tuwa** med et tillegg om Lellingebrakteatens **salu**. I: MM. S. 11–26.
Moltke, Erik, 1965: Runeår. I: Skalk 1965: 2. S. 12.
— 1976: Runerne i Danmark og deres oprindelse. København.
— 1985: Runes and their origin. Denmark and elsewhere. Copenhagen.
— ms: Brev till Wolfgang Krause 1963.03.27, Nationalmuseet, København.
Nielsen, Hans Frede, 1998: The linguistic status of the early runic inscriptions of Scandinavia. I: Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995. In Zuzammenarbeit mit Sean Nowak hrsg. von Klaus Düwel. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 15.) S. 539–555.
Norling-Christensen, Hans, ms a: [Anteckning 1962.12.01 på rapport med diarienummer] 499/63, Nationalmuseet, København.
— ms b: [Avskrift av brev t]il Nationalmuseets 1. Afdeling 1962.12.03, Nationalmuseet, København.
— ms c: [Avskrift av brev t]il Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Maribo 1962.12.06, Nationalmuseet, København.
Odenstedt, Bengt, 1990: On the origin and early history of the runic script. Typology and graphic variation in the older *futhark*. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 59.)
— 1993: On graphic variation in the older *futhark*. Reply to a review by Henrik Williams of my book *On the origin and early history of the runic script*. Umeå. (Umeå papers in English 16.)
Page, R. I., 1997: Runes at the Royal Opera House, London. I: Nytt om runer 12. S. 12–13.
— 1999: An introduction to English runes. 2nd ed. Woodbridge.
Parsons, David N., 1999: Recasting the runes. The reform of the Anglo-Saxon *futhorc*. Uppsala. (Runrön 14.)
Peterson, Lena, 1994: The graphemic system of the staveless runes. I: Proceedings of the Third international symposium on runes and runic inscriptions. Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Ed. by James E. Knirk. Uppsala. (Runrön 9.) S. 222–252.
Samnordisk runtextdatabas, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet (http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm).
Santesson, Lillemor, 1989: ᛣ– en förenklad ᛞ-runa? I: ANF 104. S. 10–35.
Seebold, Elmar, 2003: Schrapmesser – wirklich? I: Runica – Germanica – Mediaevalia. Hrsg. von Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 37.) S. 804–811.
Snedker, Kjeld, 1963: Årsbetning. I: Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Årsskrift. S. 19–23.
Spurkland, Terje, 1991: En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen. Oslo. (Duplikat.)
Stoklund, Marie, 1985: De nye runefund fra Illerup ådal og en nyfundet runeindskrift fra Vimose. I: DSt. S. 5–24.
Swantesson, Jan O. H., 1998: Läsning av inskriptioner med hjälp av mikrokarteringsteknik. I: Innskrifter og datering/Dating inscriptions. Red.: Audun Dybdahl & Jan Ragnar Hagland. Trondheim. (Senter for middelalderstudier 8.) S. 115–128.
Svärdström, Elisabeth, 1972: Lödöserunor som talar och täljer. I: Fv 67. S. 94–107.
Williams, Henrik, 1996: The origins of the runes. I: Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 45. S. 211–218.
Wimmer, Ludvig F. A., 1887: Die runenschrift. Vom verfasser umgearbeitete und vermehrte ausgabe. Berlin.

Summary

The runic inscription from Fælleseje: A Proto-Scandinavian advertisement or a personal name?

By Henrik Williams

The artifact (possibly a hide-scraper or (weaving) swingle) from Fælleseje, Slemminge parish, on the Danish island of Lolland bears the runic inscription ᚹᛁᛏᚱᛟ. This sequence has been transliterated **witrįǫ** (*inter alia*) and associated with Old Norse *vitring* f. 'announcement'. In this article it is demonstrated that the last rune should be seen as an allograph not of the ᛜ-rune (**ŋ**) but of the ᛟ-rune (**o**). Following a suggestion by Erik Moltke (1985 p. 94) **witro** is interpreted as *Witrō*, a personal name identical to the Old Icelandic by-name *vitra* or *vitri* 'the wise one'. It is uncertain whether it is a woman's name or a man's.